

УДК 378.091.212:37.017:17.015.311

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ЯК УМОВА МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Лариса Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005,
E-mail: lok73@ukr.net*

У статті осмислено етичні засади професійно-педагогічної підготовки студентів, формування культури професійного мислення майбутніх педагогів. Виокремлено теоретичний, методологічний, організаційно-методичний, практичний та діагностично-корегувальний аспекти розв'язання проблеми. З'ясовано понятійно-категоріальний апарат дослідження. Розкрито сутність і структуру етичної культури педагога. Запропоновано інтегративну модель етичної культури педагога та педагогічні умови її формування під час вивчення педагогічних дисциплін у вищій школі. Наведено результати педагогічного експерименту на виявлення рівнів емоційного реагування студентів хімічного факультету в складних педагогічних ситуаціях.

Ключові слова: етика, педагогічна етика, етичні знання, етична культура, культура професійного мислення, мораль, морально-етична культура.

Усе, що принижує, — пронизує.
Душа образ не забуває!
Ліна Костенко

В умовах складних, неоднозначних і часто неочікуваних, важкопрогнозованих процесів, що відбуваються сьогодні в політичній, соціально-економічній, культурно-освітній, духовно-моральній та інших сферах суспільного життя в Україні, особливо загострилася потреба вирішення проблем етичного характеру. На необхідності їх вирішення акцентовано увагу під час численних зібрань громадських організацій, наукових конференцій, семінарів і форумів, у працях багатьох науковців тощо.

На думку Г. Васяновича, в “кожній сфері буття моральна регуляція виявляється специфічно” [1, с. 4]. Учений слушно наголосив, що в розв'язанні етичних проблем суспільства “визначальна роль належить системі освіти, а в ній – педагогові. Не викликає сумніву, що від висоти рівня

етичного розвитку вчителя значною мірою залежить моральне здоров'я нації, її прогресивний поступ і щасливе майбутнє. Педагог своєю діяльністю покликаний гуманізувати внутрішній світ молоді, утверджувати ідеали добра, справедливості, честі, милосердя, любові” [1, с. 4]. Погоджуючись з думкою вченого, зазначимо, що вирішення проблем етичного характеру лежить у площині культурної парадигми освіти, що передбачає інтеграцію освіти і культури як пріоритетних напрямів розвитку людини та суспільства. У цьому контексті особливої значущості набувають наукові пошуки, присвячені дослідженню актуальних питань педагогічної етики.

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що етичні проблеми підготовки майбутніх педагогів вивчали за такими **напрямами**:

- професійно-педагогічна підготовка (О. Акімова, А. Алексюк, В. Гриньова, М. Євтух, Л. Кондрацька, Т. Кошманова, І. Малафійк, Г. Мешко, І. Руснак, А. Степанюк, В. Терещук, О. Цокур, В. Чайка, Б. Шиян, W. Окої та ін.);
- гуманістична парадигма освіти (І. Бех, Р. Бернс, Г. Ващенко, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало, К. Роджерс, В. Сухомлинський, М. Ткаченко та ін.);
- духовні, етичні та моральні аспекти розвитку культури особистості (І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, С. Гончаренко, І. Зязюн, Г. Костюк, В. Кравець, В. Кушнір, В. Пікельна, В. Рибалка, М. Фіцула та ін.);
- питання професійної етики педагога (Г. Васянович, Б. Жебровський, О. Макаренко, А. Назарова, І. Синиця, С. Сисоєва, Л. Хоружа та ін.);
- формування етичної культури (В. Волкова, С. Горяча, Н. Дудник, А. Каленський, Л. Кондрашова, С. Лавриненко, О. Макаренко, Л. Москальова, А. Назарова, І. Пальшкова, О. Пономаренко, В. Сипченко та ін.);
- розвиток системи морального виховання української молоді в навчальних закладах Галичини (І. Андрухів, Д. Герцюк, Т. Завгородня, О. Ковальчук, І. Курляк, І. Мицишин, М. Стельмахович, Б. Ступарик, Ю. Щербяк та ін.);
- формування культури мислення (О. Беляєва, Н. Максютя, О. Марченко, М. Месрович, О. Митник, Ю. Петров, Л. Туріщева, О. Халабузар та ін.).

У процесі дослідження культури професійного мислення з'ясовано, що, незважаючи на потребу подолання стереотипів педагогічного мислення та моделей етичної поведінки педагога, недостатньо вивченими залишаються культурологічні аспекти цієї проблеми, зокрема, формування етичної культури студентів природничих факультетів у процесі професійно-педагогічної підготовки.

Мета статті – у контексті дослідження культури професійного мислення осмислити засадничі аспекти формування етичної культури особистості як умови морального становлення майбутнього педагога в системі професійної підготовки студентів природничих факультетів у класичних університетах. Відповідно до мети визначено *головні завдання* дослідження:

- виокремити засадничі аспекти розв'язання проблеми формування етичної культури майбутніх педагогів;
- на підставі опрацювання наукових літературних джерел осмислити понятійно-категоріальний апарат дослідження;
- розробити інтегративну модель етичної культури майбутнього педагога та виявити педагогічні умови її формування у вищій школі;
- на прикладі професійно-педагогічної підготовки студентів хімічного факультету експериментально визначити рівень сформованості етичної культури майбутніх педагогів.

Зв'язок роботи з науковими програмами і практичними завданнями визначається розробленням низки питань відповідно до науково-дослідної тематики кафедри загальної і соціальної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка (тема “Професійна і соціально-педагогічна підготовка майбутніх фахівців у системі вищої освіти України: історико-педагогічні аспекти, дидактичні й інноваційні підходи”).

Розробляючи засадничі ідеї формування етичної культури особистості майбутнього педагога, ми акцентуємо увагу на таких *аспектах* розв'язання цієї актуальної для нашого сьогодення проблеми:

- 1) *теоретичний* (аналіз наукових літературних джерел з метою теоретичного осмислення понятійно-категоріального апарату дослідження);
- 2) *методологічний* (з'ясування методологічних підходів до формування етичної культури особистості);
- 3) *практичний* (розроблення інтегративної моделі, яка відображає структуру етичної культури майбутнього педагога);
- 4) *організаційно-методичний* (визначення педагогічних умов та методичних засад формування етичної культури особистості молоді людини у процесі професійно-педагогічної підготовки студентів природничих факультетів);
- 5) *діагностично-корегувальний* (діагностування рівнів сформованості етичної культури студентів природничих факультетів та корегування методики викладання навчальних дисциплін, які забезпечують формування етичної культури майбутніх педагогів у класичних університетах).

Обґрунтовуючи теоретичний аспект досліджуваної проблеми, передусім з'ясуємо сутність поняття “етика”, що є одним з ключових

понятійно-категоріального апарату нашого наукового пошуку. За “Словником іншомовних слів”, *етика* (лат. *ethica*, гр. *ἠθος* – звичай) – філософська наука, що вивчає мораль як одну з форм суспільної свідомості; норми поведінки, сукупність моральних дій: правил певної соціальної групи [9, с. 320].

У дослідженні ми виходимо з того, що в професійній діяльності етика вирішує низку важливих суспільних завдань, одним з яких відповідно до професійного кодексу є обґрунтування моральних принципів та ідеалів як сукупність норм поведінки, професійних обов’язків, професійної честі, зразків і моделей міжособистісних взаємин у колективі тощо. В такому сенсі йдеться про професійну етику, а в умовах педагогічного процесу і педагогічного колективу – про педагогічну етику.

Педагогічну етику визначають як:

- науку про формування моралі в умовах педагогічного процесу, обґрунтування її змістовних структурних компонентів (моральної свідомості, моральної діяльності, моральних відносин) [1, с. 40];
- порівняно самостійний розділ етичної науки (професійної етики), яка конкретизує загальнолюдські принципи моралі відповідно до умов професійно-педагогічної діяльності [3, с. 640–641];
- педагогічну деонтологію, комплекс моральних норм, визначених обов’язків вчителя перед учнями і вихованцями, а також його стосунки з учителями, батьками й керівниками освіти [11, с. 103].

Засвоєння студентами засад педагогічної етики сприяє досягненню ними цінностей педагогічної культури, важливою складовою якої є етична культура педагога (вчителя, вихователя, викладача вищої школи, науковця тощо). Наголосимо, що на позначення аналізованого феномену дослідники використовують різні поняття (моральна культура, етична культура, морально-етична культура, професійно-етична культура тощо).

Зокрема, акцентуючи на ґрунтовних (сутнісних) взаємозв’язках культури і моралі, Г. Васянович зазначає, що *моральна культура* педагога “постає як інтегральна єдність, передусім, двох суспільних явищ: культури і моралі. З одного боку, вона є “культурою” в моралі, з іншого – висвітлює моральний аспект (цінність) культури” [1, с. 6]. Слушним є твердження вченого, що “мораль, будучи невід’ємною складовою культури, активно сприяє духовному піднесенню особистості, її культуротворчій діяльності” [1, с. 15].

У контексті осмислення сутності *етичної культури* значний інтерес представляє дисертація С. Гарячої, у якій вона слушно звертає увагу на те, що “етична культура особистості є не лише результатом виховання, а передусім, свідомим моральним вибором самої особистості” [2, с. 8]. Ми погоджуємося з думкою дослідниці, що в етичній культурі моральні та етичні цінності

узгоджуються з діяльністю і поведінкою людини. Підґрунттям етичної культури, її змістовими складовими є етичні цінності, відображені в основних етичних категоріях (уявлення про добро і зло, совість і справедливість, відповідальність і обов'язок, честь і гідність), за допомогою яких формується ставлення до життя, оцінюються життєві явища, вчинки, діяльність і спілкування особистості [2, с. 8].

Показником того, як морально-етичні норми суспільства втілюються у професійну діяльність майбутнього педагога, є його морально-етична культура. Аналізуючи сутність цього феномену, Л. Москальова зауважує, що морально-етична культура має низку складових (етичні норми, моральні ідеали та взірці поведінки, моральну освіту, моральну поведінку та спілкування у суспільстві, цілі громади, суспільства, ціннісні орієнтації тощо). З погляду дослідниці **морально-етична культура особистості** охоплює культуру світосприймання (здатність до суджень, оцінки, володіння етичним знанням, уміння розрізняти позитивні та негативні ознаки явищ, побачити прояви добра і зла, наслідування етичних правил і норм, готовність до морального вибору і прийняття моральних рішень, сформованість відповідальності тощо); культуру почуттів (здатність любити, співпереживати, співчувати, бути толерантним тощо); культуру поведінки (позитивна самостверджуюча поведінка); культуру вчинку (активність у взаємодопомозі, орієнтація на позитивне прийняття дій іншого тощо) [7, с. 47].

Професійно-етична культура (за О. Пономаренко) – це система професійно-етичних цінностей, які стали внутрішньою потребою, внутрішніми переконаннями особистості. Вона виконує аксіологічну, нормативну, регулятивну і виховну функції [8, с. 14].

У формуванні етичної культури студентів природничих факультетів вагомим значення надаємо не лише осмисленню теоретичного аспекту, а й з'ясуванню методології наукового пошуку на засадах сучасної філософії освіти. З огляду на це під час обґрунтування **методологічного** аспекту дослідження вважаємо доцільним застосувати комплекс методологічних підходів, зокрема:

- **культурологічний** (формування етичної культури, як і формування культури професійного мислення майбутніх педагогів, у контексті якого досліджуємо окреслену проблему, розглядаємо у площині сучасної культурної парадигми освіти з урахуванням вимог принципів культуровідповідності, культурозорієнтованості та культуродоцільності навчання);

- **аксіологічний та особистісний** (застосування цих підходів у професійній підготовці майбутніх педагогів дає змогу формувати етичні

цінності, які гармонійно поєднують гуманістичну спрямованість особистості, ціннісні уявлення, відображені в головних етичних категоріях, цільові настанови тощо);

- *системний та синергетичний* (урахування засадничих ідей законів синергетики, теорії систем, моделювання педагогічних систем і процесів, методів системного аналізу дає змогу розглядати структуру етичної культури як складну підсистему педагогічної культури, що складається з множини складових і визначає її місце в системі загальнолюдської культури);

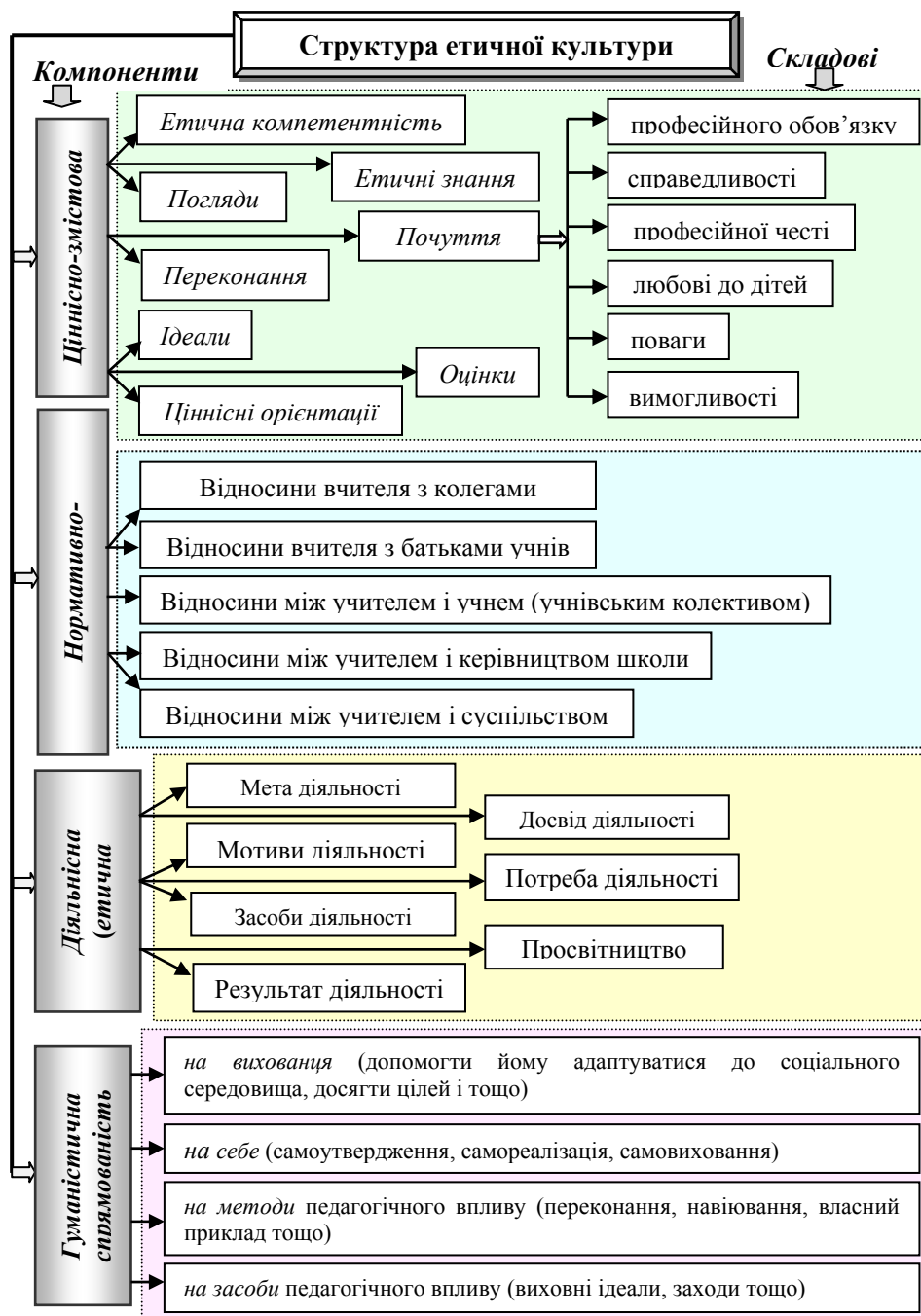
- *діяльнісний і суб'єктний* (застосовуючи ці підходи з метою формування етичної культури майбутніх педагогів, акцентуємо увагу не тільки на сутності та структурі діяльності суб'єктів педагогічного процесу, а й на організації та моделюванні педагогічного спілкування як суб'єкт-суб'єктної взаємодії);

- *компетентнісний* (застосування цього підходу передбачає формування такої важливої складової етичної культури, як етична компетентність).

Осмилення теоретичних і методологічних аспектів дало змогу визначити сутність головного ключового поняття нашого дослідження. **Етичну культуру педагога** ми розглядаємо як підструктуру педагогічної культури, основу якої становлять професійно-значущі якості особистості, фундаментальні етичні цінності та знання, почуття професійної честі, професійного обов'язку та відповідальності, здатність дотримуватися етичних принципів, норм поведінки, професійних зразків і моделей взаємин у педагогічній діяльності тощо.

Реалізуючи *практичний* аспект дослідження, ми розробили інтегративну модель структури етичної культури педагога (див. рис.):

Організаційно-методичний аспект нашого дослідження передбачав моделювання культурно-освітнього середовища, яке забезпечує формування етичної культури майбутніх педагогів у процесі професійно-педагогічної підготовки студентів природничих факультетів. **Культурно-освітнє середовище** ми розглядаємо як частину соціокультурного простору, що є сукупністю зовнішніх та внутрішніх умов і впливів, різноманітних ресурсів і відносин, а також інших складових, які забезпечують теоретичну та практичну підготовку студентів до педагогічної діяльності, особистісне та професійне становлення майбутніх педагогів, їхній інтелектуальний та культурний розвиток (зокрема, формування культури професійного мислення, етичної культури, культури спілкування тощо) [10, с. 78].

Інтегративна модель структури етичної культури педагога

Під *моделюванням культурно-освітнього середовища* розуміємо:

- створення таких моделей реальних педагогічних явищ та ситуацій, які дають змогу студентам під час навчальних занять максимально уявити педагогічну дійсність, що сприяє активізації їхньої навчальної діяльності, розвитку пізнавального інтересу, творчого потенціалу, формуванню культури професійного мислення, культури мовлення, екологічної культури, етичної культури, методичної культури тощо (у вузькому значенні);

- таке проектування процесу навчання під час вивчення навчальних дисциплін і проходження педагогічної практики, яке забезпечує теоретичну і практичну підготовку студентів до майбутньої педагогічної діяльності (у широкому значенні) [10, с. 73].

Моделюючи і проектуючи культурно-освітнє середовище, що передбачає формування етичної культури студентів природничих факультетів під час вивчення педагогічних дисциплін (“Педагогіки”, “Основ психології та педагогіки”, “Основ педагогічної майстерності”, “Педагогіки вищої школи” та ін.), ми поєднуємо такі типи навчальних занять:

1) *лекційні заняття* (наукові конференції; прес-конференції, лекції-презентації, інтегровані лекції (проблемні лекції), лекції-тренінги та ін.);

2) *семінарські заняття* (наукові семінари та конференції; прес-конференції; семінари-презентації, семінари-дослідження (інтегровані семінари, “круглий стіл”), семінари-тренінги та ін.);

3) *практичні заняття* (моделювання педагогічних ситуацій; мікрореконструкції, дослідження проблем етичного характеру і т. ін.) [4–6].

На наш погляд, ефективність формування етичної культури майбутніх педагогів забезпечують такі *педагогічні умови*:

- 1) чітке цілепокладання;
- 2) створення позитивної мотивації студентів;
- 3) ґрунтовне оволодіння студентами основами педагогічної етики;
- 4) моделювання культурно-освітнього середовища;
- 5) моніторинг рівня сформованості етичної культури майбутніх педагогів.

У процесі розроблення *діагностично-корективного* аспекту дослідження ми уклали адаптовані методики [4–6], за допомогою яких визначали рівні сформованості етичної культури студентів природничих факультетів. Зазначимо, що визначальними в дослідженні були такі *показники*:

- сформованість морально-етичних якостей особистості;
- сформованість етичної компетентності;
- сформованість мотивації на етичну діяльність;
- сформованість емоційного реагування у складних педагогічних ситуаціях;

• сформованість умінь ефективно вирішувати ситуації етичного характеру;

- сформованість гуманістичної спрямованості тощо.

Для прикладу зазначимо, що розроблений нами діагностичний інструментарій дав змогу виявити рівні емоційного реагування студентів хімічного факультету у складних педагогічних ситуаціях (адаптований тест Розенцвейга–Хорста [ПМ, с. 492–496]). Вибірка охоплювала 725 осіб. Результати педагогічного експерименту наводимо в табл. 1:

Таблиця 1

Рівні сформованості емоційного реагування в педагогічних ситуаціях студентів хімічного факультету

(ЕГ — експериментальна група, $N = 409$; КГ — контрольна група, $N = 316$)

Рівні	<i>Креативний</i> (високий)		<i>Конструктивний</i> (достатній)		<i>Репродуктивний</i> (середній)		<i>Адаптивний</i> (низький)	
	Кількість		Кількість		Кількість		Кількість	
Групи	осіб	у %	осіб	у %	Осіб	у %	осіб	у %
ЕГ	178	43,6	138	33,7	63	15,4	30	7,3
КГ	96	30,4	114	36,1	67	21,2	39	12,3

Отже, порівняння узагальнених результатів педагогічного експерименту (на формуальному етапі), наведених у таблиці 1, підтверджує ефективність експериментальної методики формування етичної культури студентів природничих факультетів та результативність упровадження виявлених у процесі дослідження педагогічних умов. Майбутні педагоги, засвоюючи етичні знання, набувають досвіду етичної діяльності, ціннісного ставлення, оволодівають етичною компетентністю, що є важливим показником сформованості етичної культури. Висвітлені у статті аспекти детально обґрунтовані в укладених нами навчальних посібниках [4–6]. Водночас зауважимо, що проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми.

Перспектива подальших досліджень у цьому напрямі полягатиме в обґрунтуванні визначених педагогічних умов, висвітленні інших результатів педагогічного експерименту тощо.

1. *Васянович Г.* Педагогічна етика : навч.-метод. посібник / Григорій Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 344 с.
2. *Гаряча С. А.* Виховання основ етичної культури молодших школярів у навчально-виховному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / С. А. Гаряча ; Інститут проблем виховання АПН України, Київ. – 2010. – 22 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук ; [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. *Ковальчук Л.* Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / Лариса Ковальчук. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 608 с.
5. *Ковальчук Л.* Практикум з педагогіки : навч. посіб. / Лариса Ковальчук. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 253 с.
6. *Ковальчук О.* Основи психології та педагогіки : навч. посіб. / Оріся Ковальчук, Світлана Когут; [за заг. ред. Л. Ковальчук]. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 624 с.
7. *Москальова Л. Ю.* Виховання у майбутніх учителів морально-етичної культури: теоретичний та методичний аспекти: [Монографія] / Л.Ю. Москальова. – Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2009. – 464 с.
8. *Пономаренко О. В.* Формування професійно-етичної культури соціального педагога підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / О. В. Пономаренко ; Запорізький державний університет. – 2001. – 22 с.
9. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничук]. – К. : УРЕ, 1985. – 970 с.
10. *Kovalchuk L.* Modeling of cultural and educational environment as a pedagogical condition of forming of professional *thinking* culture of future teachers / Larysa Kovalchuk // European Scientific Journal. – 2014. – Vol. 10, № 22. – P. 69–88.
11. *Okoń W.* Nowy słownik pedagogiczny / Wincenty Okoń. – Warszawa : Żak, 2007. – 490 s.

Стаття: надійшла до редколегії 18.11.2015

доопрацьована 21.01.2016

прийнята до друку 09.02.2016

**FORMING THE ETHIC CULTURE OF PERSONALITY
AS CONDITION OF MORAL BECOMING OF FUTURE TEACHER IN SYSTEM
OF PROFESSIONAL PREPARATION**

Larysa Kovalchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA – 79005
E-mail: lok73@ukr.net*

Development of civic society in Ukraine stresses an urgent need for overcoming the stereotypes of thinking, behaviour, communication, management etc. The solution of ethic problems, which occur in various life activities of a person and society, lies in the area of a cultural paradigm of education. Therefore, the author of this article considers the ethic basis of vocational and pedagogical training, as well as building the culture of professional thinking of prospective educators. She defines the theoretical, methodological, organizational, practical, diagnostic and correcting aspects of the problem solution and justifies the concept and category of the research apparatus. In her research, the author defines “the ethic culture of an educator” as a substructure of pedagogical culture. The professionally vital qualities of a person, fundamental ethic values and knowledge, professional honour, professional duty and responsibility, abilities to adhere ethic principles, behaviour norms, professional patterns and models of interaction in pedagogical activity comprise the basis of the ethic culture of an educator.

The integrative model of the structure of ethic culture of an educator consists of the following components: value-based, standard communicative, activity-based and humanistic-based. The article describes pedagogical prerequisites for implementation of the integrative model of the structure of an educator’s ethic culture while studying pedagogical subjects in higher educational institutions. Four levels of the ethic culture acquisition that the researcher outlines in the article are: creative (high), constructive (sufficient), reproductive (medium), and the adaptive one (low). Each level has the yardsticks of its identification. She also presents the findings of her pedagogical experiment aimed to find out the levels of emotional responses of the students of chemical faculty in difficult pedagogical situations.

Key words: ethics, pedagogical ethics, ethic knowledge, ethic culture, culture of professional thinking, morality, moral and ethic culture.